

In memoriam Verseggy Ferenc

[6.]

Verseggy Ferenc Elektronikus Könyvtár

Alapítva: 1999

<<< 9/5 >>>

Kecskeméti Gábor:

Az ékesszólás elmélete és gyakorlata Verseggy műveiben

A szónok szó feltehető megalkotójának, Verseggy Ferencnek retorikai tanulmányairól igen kevés tudható. Érett kori retorikai nézetei Analyticájából, homiletikai nézeteinek egyes szegmensei az Egyházi Értekezések és Tudósítások című veszprémi folyóiratban megjelent tanulmányaiból rekonstruálhatók. Végezetül igen kiterjedt munkásságának csupán csekély hányada, fennmaradt prédikációi esnek a tulajdonképpeni szónoklat műfaji határain belülre. Ugyan sürgető feladat retorikai nézeteit az egyéb műfajokban készült írásaival is összevetni, jelen alkalommal elmélet és gyakorlat szembesítésére csak ezeknek a tényleges szónoklatoknak az esetében kerülhet sor.

A jezsuita gimnázium poétikai és retorikai osztályát Verseggy Egerben végezte 1769-1771 között.[1] Tanulmányairól nem tudunk közelebbit, de a jezsuita oktatási gyakorlat történetének ismeretében bizonyosra vehetjük, hogy a poétikai osztályban Emmanuel Alvarez grammatikájának harmadik kötetét, a Candidatus rhetoricae című tankönyvet[2] használta, retorikai hallgatóként pedig Cypriano Soares jól ismert retorikai tankönyvéből tanult. Halála után felvett könyvjegyzékében igen kevés retorikaelméleti munkát írtak össze. Az Alvarez-grammatika második és harmadik kötete ugyan megtalálható a listán,[3] a Soaresnek azonban nincs nyoma. Szerepel viszont a listán a retorikai gyakorlatok segédkönyveként használt iskolai mitológiai kompendium: Pierre Gautruche (1602-1681) francia jezsuita História poeticája 1757. évi kassai kiadásban; az 1810-ben Verseggy által összeírt, töredékesen fennmaradt könyvtárkatalógusban pedig egy másik hasonló munka is felbukkan: a Parnassus illustratus 1728. évi nagyszombati kiadása.[4] A voltaképpeni tankönyvek sora ezekkel le is zárul, néhány további, gyakorlatias célzatú munka csak később kerülhetett Verseggy kezébe: így Noszkó Alajos stilisztikai szótára (1790) és Mészáros Ignác levélmintakönyve (1793; ehhez hasonlóly Verseggy maga is szerkesztett).[5] Fontos még Lodovico Antonio Muratori népszerű ékesszólásról szóló munkája, úgy látszik, német fordításban.[6] Grigely Józsefet Verseggy személyesen is ismerhette, egy időben avatták őket bölcsészdoktorokká. A budai főgimnáziumi tanár Institutiones oratoriae in usum gymnasiorum regni Hungariae et adnexarum provinciarum című tankönyve megvolt Verseggy könyvtárában,[7] s rendszeresen támaszkodott is erre a munkára Analyticájában[8] Homiletika egyetlen van csak a listán: Horváth János később még érintendő könyve 1816-ból.[9] Nyilván tanulmányozta prédikátor elődeinek és kortársainak szónoki gyakorlatát is: pesti hitszónokként szobájában tartotta Pázmány prédikációit,[10] s könyvtárjegyzékein is található néhány prédikációs-kötet.[11] Nyilvánvaló, hogy e szűkös anyag nem merítheti ki az élete során

Verseghy által megismert és birtokolt retorikaelméleti munkák körét, s hogy ezeknek elsődleges kontextusán kívül saját retorikai elgondolásai az elméleti hagyomány szélesebb körével és vonulataival is szembesítendőek.

Tanulmányait olyan időben végezte Verseghy, amikor a poétika és a retorika – ahogyan maga fogalmaz – korántsem volt még az esztétikára építve.[12] Az 1816-1817-ben megjelent *Analytica* harmadik része viszont esztétikai, retorikai és poétikai megfontolások alig elválasztható elegye,[13] amelynek ugyan önálló fejezetei szólnak az ékesszólásról is meg a szoros, tulajdonképpeni értelemben vett szónoklatról is, de retorikai eredetű elméletek elemei csaknem minden lapon felbukkannak. A harmadik rész második szekciója lényegében csak a kötetlen (prózai) és a kötött (költői) műfajok műfajelméletét tartalmazza, a minden műfaj számára egyaránt felhasználható stilisztikai tudnivalókat már az első szekció – azon szabályok kivonata, „amelyekre a szónoki és költői művészet támaszkodik” („quibus ars oratoria et poetica innitur”) – megelőlegezi. E szekció második fejezete, a trópusok és alakzatok összefoglalása, és harmadik fejezete, a festői beszédmód tárgyalása lényegében kimeríti az elokúció szokásos tudnivalóit, a negyedik fejezet az érzésekről, szenvedélyekről szólva a pátosszal kapcsolatos, már az arisztotelészi Retorika második könyvében összefoglalt megfontolásokból építkezik,[14] amelyek az ötödik fejezetben a szerző éthoszáét illető tudnivalókkal bővülnek, a hatodik fejezet pedig az általános diszpozíciós előírásokat öleli fel (az esetlegesnek tűnő sorrend árulkodó jele a „szemléleti zavarosság”-nak[15]). A szekció még hátralévő három fejezete a különböző esztétikai hatásokat tárgyalja, úgy azonban, hogy a hatások e három nagy csoportja maradéktalanul megfeleltethető a retorika hármasszónoki célkitűzéséről szóló tanának, igaz, az emberi lélek három kanti képességének[16] is: a megértést illető esztétikai hatások a docere követelményének teljesüléséből adódnak és a megismerő lelki képességre hatnak, a szépségből fakadó hatások a delectare követelményét teljesítik és a tetszésre vannak hatással, a lelket megindító hatások pedig a movere és a megkívánás megvalósulását jelentik, így, noha a kutatás már sokat tisztázott e részeknek a korai szépségfilozófiai gondolkodás szerzőinél megragadható forrásai közül,[17] első látásra is teljesen nyilvánvaló ennek az esztétikai célú gondolatsornak erős retorikai beágyazottsága, a tradicionális retorikai keretek közül való kiindulás szemléleti hatása. Ez a retorikai kötöttség mindvégig erős is marad, hiszen a munka csak a nyelvi természetű alkotásokkal foglalkozik, így az általános művészetfilozófia megfontolásainak alig marad terepe ebben a latin összegzésben.

Az elmondottak után nem meglepő, hogy a második szekció első négy fejezete, az ékesszólás körébe tartozó műfajok ismertetése csak tartalmi, invenciós természetű megfontolásokkal él. (A munka fennmaradó részével, a poétikai résszel, a költői és a drámai műfajok elméletével ez alkalommal nem foglalkozom.)

Az ékesszólás közzétételi módjai: történetiség és rigorozitás

Mielőtt az egyes műfajok ismertetésére sor kerülne, egy keresztvező szempontrendszer bevezetésével Verseghy az ékesszólás közzétételének négyféle módját tárgyalja.[18] E módzatok kissé bővebb ismertetésre is érdemesek.

1. A törvényszéki szónoklat, az ékesszólás egyik hagyományos működési területe ma nincs használatban – állapítja meg Verseghy.[19] Már a 16-17. századból, mégpedig Európa számos országából lehet olyan kortársi nyilatkozatokat találni, amelyek hasonló felismerésről szólnak: arról, hogy a tényleges törvényszéki szónoklatnak az újabb időkben nem maradt tere, annak teljes retorikai rendszere a gyakorlatban nem valósulhat meg, s ezért oktatása is szükségtelenné vált. A *genus iudicialéval* kapcsolatban már Melanchthon *Elementa rhetoricese* megállapította, hogy annak csak „valamely képmása” maradt meg a törvényszékeken, az ügyeket „a maguk mestersége” szerint eljáró jogászok bonyolítják.[20] Justus Lipsius 1573. évi jénai, *De ratione dicendi* tartott előadásában csak két beszédnemmél, a *genus demonstrativummal* és *deliberativummal* foglalkozott, mert a *iudiciale* „*nostra aetate repudiatum a iudiciis*”.[21] Nagyon jellemző, hogy a 17. század leggyakorlatiasabb retorikai kézikönyve, a Magyarországon is Georgius Beckher neve alatt megjelent, valójában a braunsbergi jezsuita kollégium rektora, Michael Radau által írt *Orator extemporaneus* sem tárgyalja a *genus iudicialét*. Az invenció és a diszpozíció általános tudnivalóinak előadása után anyagát, így gazdag példatárát is a mindennapi életben sűrűn előforduló szónoki alkalmak nagyrészt a *genus demonstrativum*, kisebb részben a *genus deliberativum* körébe tartozó műfajai szerint rendezi el. Ezek háromszáz lapos tárgyalása után a háromlappos appendix kijelenti, hogy a *genus iudicialéről* „*nihil dicere attinet*”, és az általános szónoki *praeceptumok* mellett az elméleti szerzők közül főként Arisztotelészt, a gyakorlat elsajátítására pedig Cicero szónoklatainak tanulmányozását ajánlja.[22] A Soares neve alatt kinyomtatott, valójában azonban nem az ő szövegét közlő, hanem a Seicento barokk retorikai elmélet alapján a katolikus iskolák szokásos tananyagát öt traktátusban feldolgozó, 1709-ben Nagyszombatban kinyomtatott *Manuductio ad eloquentiam* szintén nem tartalmaz a *genus iudicialéra* vonatkozó speciális útmutatást, a műfajelméletet adó ötödik traktátusnak (*Demonstratio practica*) már a címe is „*tam in genere exornativo, quam deliberativo*” megformálható szónoklatra korlátozza anyagát.[23] Épp a közelmúltban írtam arról,[24] hogyan is kell ezeket a megállapításokat és korlátozásokat érteni. A kora újkori közép-európai, így magyarországi törvénykezési gyakorlatot is alapvetően a német birodalmi rendek 1495-ben Wormsban kialakított, 1527-től Speyerben működő kamarai bírósága és az annak nyomán birodalom-szerte tartományi szinten is elterjedt – a római (bizánci) császári performák alapján, a kánonjogi per közvetítésével kialakult – Kamerateleprozeß befolyásolta.[25] Ennek eljárási szabályai szerint törvényi processzust lefolytatni elmélyült szakmai tevékenység, amely jórészt írásos formában zajlik. A tanúkat nem közvetlenül a bíróság hallgatja meg, hanem kiküldöttek veszik fel a tanúmeghallgatási jegyzőkönyveket; a jogi álláspontok vitája sem szóban ütközik meg, hanem a peres iratokra rávezetett jogértelmezések, allegatiók többszöri kicserélése során; nincs a perben ünnepélyes vád- és védőbeszéd sem, a bíróság a felek személyes meghallgatása nélkül, a pertest kivonata alapján ítélkezik. Az ítélet meghozatalában csak hivatalos, jogértő személyek vesznek részt, nincs az esküdtbíráskodáshoz hasonlatos forma, amely a nem jogi szakemberekből álló döntnökök retorikus befolyásolásának nyitna utat. A 16-18. századi magyarországi jogi gyakorlat szerint nincs olyan fórum, amely a törvényszéki szónoklat tényleges művelésének teret engedne.[26] Az eredményes fellépés érdekében nem hatásvadász szónokként, a ciceroniánus beszédszerkesztés és stilisztika nagymestereként kell fellépni, hanem a szakjogászok álláspontját értő és azon fogást találó, felkészült jogértelmezőként. Az angol jogtörténeti terminológiát alkalmazva a különbség egy szóval kifejezhető: nem az ügyet a bíróság előtt előadó barrister, hanem a tényállási és jogértelmezési anyag összeállításán dolgozó solicitor[27] szakértelmére van szükség. Az már további kérdés, hogy a retorikai ismeretek e tekintetben is adhatnak kézzelfogható segítséget, mindeneke előtt a *genus iudiciale* statustanának alkalmazásával.

2. A törvényszéki szónoklat teljes hiánya mellett a következő megnevezett közzétételi mód a nyilvános beszéd, ami nyilván a *genus deliberativum* és *demonstrativum* körébe sorolt szónoklatokat

jelenti. Verseggy ezekről is megállapítja, hogy alig vannak használatban. A nyilvános beszéd ma csaknem kizárólag a templomi prédikációra szorult vissza, amelynek tárgya azonban politikai kérdés eleve nem lehet, csak erkölcsi vonatkozású téma.[28] Marc Antoine Muret, egyetemi szónoklatában, amikor Cicero leveleit kezdte magyarázni, hasonlóan panaszkodott 1582-ben Rómában arról, hogy az eloquentia milyen szűk térre szorult vissza, működési helyeiül a poros skolasztikus disputációkat és a szentbeszédeket említette (ez utóbbi az egyetlen, aminek ma széles körű közönsége van, jegyezze meg), valamint azokat az alkalmi beszédeket, amelyekre hercegeket köszöntve és temetéseken kerül időről időre sor. Ékesszólásra alig nyílik tehát alkalom, s a fontos események befolyásolásának szándéka nem a *genus deliberativum*-ban, legfeljebb a *demonstrativum*-ban, a dicsőretnen át valósulhat meg.[29] Verseggy gondolata és megfogalmazása nyilván nem 16. századi pedagógus elődjétől származik, hanem sokkal inkább a *Ratio educationis* nevezetes kitételét követi az egyedül a templomi szószéken kívánatos szónokokról,[30] illetve Grigely azt követő megfontolásait.[31]

3. A Verseggy által említett következő közzétételi mód azonban érdekes módon egészíti ki és haladja meg a nyilvános beszéd alkalmait hiányoló, két és fél évszázada ismételt, de lényegében a Tacitus által tipologikus igénytel leírt nem-demokratikus politikai körülményekre visszavezethető panaszt. Mind a törvényszéki,[32] mind a más tárgyról szóló nyilvános beszédet – a prédikáció kivételével – ugyanis véleménye szerint ma nyomtatott könyvek pótolják[33] (a *philippica* kivételével, amelyet nemcsak beszédként, hanem bármely más formában is tilos közzétenni[34]). Ez egyfelől, amint Margócsy István minősítette, az „erőszakos racionalitás”-sal[35] felépített irodalmi rendszer megtámogatását szolgáló, történetinek szánt, keresett érv,[36] s mint ilyen, könnyű kézzel való átnyúlás műfaji-műnemi határok felett. Másfelől deklarációja annak, hogy Verseggy a retorikai műnemelmélet előírásait a teljes írásbeliség terebélyesítésére egyetemlegesen kiterjesztendő érvényűnek tekinti, tartalmi, formai meghatározottságtól függetlenül. Sokat elárul az a mondat, amely szerint ha például valaki könyvet akar szentelni egy férfiú védelmének, haszonnal tanulmányozhatja a *genus iudiciale* előírásait.[37]

4. Hasonló kiterjesztő igényt árul el a negyedik közzétételi mód, a személyes érintkezés körében, szóban vagy írásos feljegyzésben megvalósuló kommunikáció.[38] E megnyilvánulásokra azonban már a késő-antik retorikai szerzők kiterjesztették a nyilvános szónoklat számára kidolgozott retorikai előírások érvényességi körét, amikor a párbeszéd (társalgás) és a magánlevél szabályait a szónoklat előírásainak megfelelő adaptációjával alkották meg.[39]

A szónoklati beszédnemek hagyományos tematikai rendszerének felszámolása

Az *Analyticának* a voltaképpen szónoklatról szóló fejezete rendkívül érdekes műfaji rendszerezést tartalmaz. Mindenekelőtt a beszédanyag szerinti hagyományos tematikai csoportosítás felszámolása jár messzemenő következményekkel. Verseggy vitába száll ugyanis azzal a közkeletű csoportosítással, amely a három antik eredetű, az iskolákban szelvében tanított beszédnemek, a *genus iudiciale*, a *genus deliberativum* és a *genus demonstrativum* műfaji csoportjait elégségesnek találja minden beszédanyag besorolásához. Ezt a nézetet találta Verseggy Hyacinthe Colin abbé Cicero-fordításának, a *Traité de l'Orateurnek* előszavában is.[40] Épp Cicero egy másik művére, a *Topicára* és annak terminológiájára támaszkodva fejt ki Verseggy ezzel ellentétes véleményét. A beszéd tárgya

szerint ugyanis a szónoklat egyetemleges vagy részleges lehet, s a három hagyományos beszédnem ezek közül csak részleges (particulare) beszéd tárgyra alapozódik, s így a cicerói terminust alkalmazva mindhárom a szónoki ügy (causa) határain belül marad. Az egyetemleges (universale) szónoklatot – Cicero szavával: propositum vagy consultatio – az különbözteti meg az ügyek tárgyalásától, hogy tárgyát idő, személy vagy más körülmény nem korlátozza.[41] Az ilyen beszéd tárgy elméleti vagy gyakorlati jellegű is lehet.

Verseghy e csoportosítását a retorikai megfontolások két gondolati körének kontextusában kell elhelyezni.

1. Amit egyetemleges és részleges beszéd tárgyak egymáshoz való viszonyáról állít, az teljesen közkeletű az európai retorikortörténetben. Az egyetemleges beszéd tárgy szokásos megnevezése thesis vagy quaestio infinita, a részleges beszéd tárgyé hypothesis vagy quaestio finita. Természetesen a hypothesis mindig magában foglal egy thesist[42] így a szónok a quaestio finita tárgyalása közben is bocsátkozhat általános kitérőkbe, sőt akkor jár el leghelyesebben, ha hypothesis és thesis tárgyalását összekapcsolja.[43] Ezt az ókori eredetű tanítást – felekezeti különbség nélkül – csaknem valamennyi régi magyarországi retorikában is olvashatjuk. Buzinkai Mihály oratoriájának De laudatione personarum című fejezetében beszél részletesen arról, hogy a személyek dicsérete mindig alkalmat ad arra, hogy egy általános kérdésre kitérjünk, ahogyan Cicero is Archias védelmében a költői mesterséget magasztalta.[44] A Michael Radau-féle, de Georgius Beckher által elorzott és Váradon is e néven megjelent retorika[45] a genus demonstrativum általános ismereteinek összefoglalása közben javasolja, hogy ha a dolog nagysága vagy a magasztalt személy kiválósága megengedi, „generalem discursum [...] facimus.” A Soares-féle retorikának[46] az invenciót illető általános tanításai között Quintilianus eredeti szavait idézve olvasható, hogy az a legjobb szónok, aki thesis és hypothesis összekapcsolására képes. Természetesen Carbo táblázataiba is átkerült ugyanez a tanítás.[47] A jezsuita Georgius Worpitz 1709-ben Nagyszombatban megjelentetett, Manuale rhetorum című, oktatást segítő kezikönyvében[48] Soares retorikájának tömör megfogalmazású, a tanulóban kérdéseket vagy kétségeket ébresztő helyeihez fűzött magyarázatot. Az invencióról szóló első könyv úgy fogalmaz, hogy hypothesis éppúgy lehet thesisre visszavezetni, mint speciest genusra. Hosszan tárgyal arról is, hogy gyakran – a szónok szándékától függetlenül – ugyanaz a quaestio önmagában is finita es infinita egyszerre, pl. az An Petro sit studendum philosophiae? quaestio finita a személyre nézve, de infinita számos más körülmény tekintetében (an Prague? an Viennae? an Romae? an Scoti? an Divi Thomae? stb.) A 17. század elején olyan homiletikaszerzőt is találhatunk, aki szerint a szentírás-magyarázatból a teológiai tanítást megalapozó prédikáció minden esetben megvalósítja hypothesis és thesis egységét: „doctrina a textu differt, ut thesis ab hypothesisi”. [49]

2. Verseghy azon másik meglátása viszont, hogy a tematikának az egyetemleges beszéd tárgyhoz való tartozása egy önálló szónoklati műfajt határoz meg, nem antik eredetű eleme a retorikaelméletnek és e gondolat elfogadása vagy tagadása két markánsan elkülönülő táborra tagolta a kora újkori retorikai gondolkodás vonulatait. Verseghy idejében már csaknem három évszázad óta, Luther közvetlen munkatársa, Philipp Melanchthon wittenbergi professzor volt az, aki a 16. század elején az egyetemleges tárgyú szónoklatot mint önálló műfajt elkülönítette, s annak műfajelméletét kidolgozta. A három antik eredetű beszédnem mellé negyedikként állította ezt az oktató, tanító szónoklati műfajt, a genus didascalicumot;[50] saját megfogalmazása szerint valójában átemelte azt a

dialektikából, amely „ars recte docendi”. [51] Olyan genust teremtett tehát, amelybe az invenció tanát lényegében a dialektikából vette át. [52]

A genus didascalicumról szóló retorikai-homiletikai tanítások igen rövid idővel Melanchthon kezdeményezése után Magyarországon is ismeretessé váltak. [53] A Magyarországon megjelent vagy magyar szerzők által összeállított kora újkori protestáns retorikai kézikönyvek közül egyedül Dalnoki Benkő Márton Vossius nyomán készített, 1696-ban megjelent kompilációja beszél három beszédnemről. [54] Az összes többi retorikai kézikönyvben az ókori eredetű genus iudiciale, deliberativum és demonstrativum mellett negyedikként a melanchthoni eredetű oktató beszédnem is szerepel (genus didacticum v. didascalicum). Általános e kézikönyvekben az is, hogy e negyedik beszédnemmel kapcsolatban csak invenciójának sajátosságairól írnak, megállapítva, hogy a diszpozíciójára és elokúciójára vonatkozó szabályok a többi beszédnemmel közösek.

Pécseli Király Imre azzal kezdi e beszédnem tárgyalását, hogy a genus didascalicum az iskolákban régóta használatos „methodus dialectica explicandi materias, de quibus docendi sunt homines” [55] Jellemzője, hogy tárgyát főként infinita quaestiók alkotják, „sine personae, loci, temporis et horum similibus designatione”. A szónok a tanításnak ezt a módszerét kölcsönveheti a dialektikától, „copiam tamen et ornamenta sumit ex officina rhetorum, [...] ideo hoc genus docendi jure bono locum in rhetorico etiam agro sibi vendicat.” Megállapítja még, hogy e genus diszpozíciójában ugyanazt a hat beszédrészt lehet felépíteni, amelyeket korábban már megtárgyalt retorikájában általános érvennyel, az pedig az idézett mondatból is kitűnt, hogy az elokúció módszereinek is abból a szónoki kelléktárból kell kikerülniük, amely retorikája II. könyvének tárgya. Ugyanígy csak az invenció tekintetében állapít meg külön szabályokat a genus didascalicumra Piscator oratoriája [56] és az azt itt szó szerint követő Buzinkai Mihály. [57] Csak néhány szavas, de hasonló ismertetés található e beszédnemről Dietericus oratoriájában [58] (a genus neve itt doctrinale seu didascalicum). Andreas Graff a retorika tananyagát három ismeretszinten összefoglaló munkájában [59] már az elementale szinten elkülöníti a genus didascalicumhoz tartozó szónoklatokat, amelyek „infinita themata continent”, a többi beszédnemtől, amelyek tárgyai mindig finita themata. A systema eloquentiae szintjén megismétli, hogy az első genus „tractat thetice”, míg a másik három hypothetice. A diszpozícióval és elokúcióval kapcsolatos ismeretek azonban itt is azonosak mind a négy beszédnemmre.

Míg a protestáns retorikai gondolkodásnak a genus didascalicum bevett, állandó elemévé vált, a katolikus retorikaelmélet igazán nem fogadta be azt. A spanyol Alfonso Zorrilla De sacris concionibus recte formandis című kötete (Róma, 1543), e Juan Álvarez de Toledo inkvizítornak dedikált, már csak ezért is nagy tekintélyű könyv, amelyet évtizedek múlva Bellarmino külön a prédikátorok figyelmébe ajánlott, Melanchthon nyomán különös figyelmet fordított a genus didascalicumra, amely, úgy tűnik, itt jelent meg elsőként a katolikus hagyományban. A 16. század retorikai kézikönyvei közül azonban a jezsuita iskolákban a Cypriano Soarezé (1524-1593) tett szert meghatározó jelentőségre (De arte rhetorica libri tres, első kiadása: Coimbra, 1562); ez pedig számos helyen ismételtlen nyomatékossítja, hogy a szónok nem dialektikus, feladata nem a teoretikus tanításé. „Est autem argumentatio argumenti explicatio, quâ dialectici pressius, et religiosius, oratores ornatius et liberius utuntur.” (1,13.) A szónok érvelésmódja néha nemcsak kevésbé szoros a teológusénál, hanem egészen különböző: „Saepe etiam definiunt et oratores, et poetae per translationem verbi ex similitudine cum quodam suavitate, quos licet imitari.” (1,16.) A katolikus diskurzus tehát már az azt retorikailag

megalapozó kézikönyv megállapításai nyomán olyan irányba indulhatott, amely eltér a tantételek száraz, racionális és tudományos érvényű kifejtésétől.

A *genus didascalicum*ot katolikus értekezés valóban alig említi többé. Feltételezhető, hogy ennek ellenére az nem hiányzik teljességgel a katolikus elméletekből, hanem a homiliával kapcsolatban tett megjegyzések mögött egy olyasfajta prédikációra tett utalásokat kell látnunk, amely az ókeresztény kor sajátos kommunikációs típusát a tanító nem modernebb elméleteivel egységben tartalmazza.[60] Mindenesetre a katolikus retorikaelmélet történetében jelentős újítás, hogy Verseghy nagy nyomatékkal egészíti ki műfajelméletét a negyedik beszédnem tárgyalásával. Gesztusa a több évszázados katolikus tendenciákhoz viszonyítva éppúgy komoly újításnak nevezhető, mint közvetlen elődeihez képest: hiszen Grigely retorikájának műfajelmélete is csak a három antik eredetű beszédnemet ismeri.[61]

A szónoklati beszédnemek funkcionális rendszerének kidolgozása

A szónoklatok hagyományos tematikai csoportosításának felszámolása után Verseghy a funkcionális csoportosítás szempontjait fejti ki, és ezen a ponton ismét határozottan szakít Soarez retorikai kézikönyvének hagyományával. Soarez tankönyve számos olyan megállapítást tartalmaz, amely a retorika helyét „a jezsuitizmus céljainak szolgálatában” jelöli ki, mindvégig érezhető „a vitákra való felkészítés szándéka”. [62] A dinamikus jezsuita expanzió, a térítés retorikai eszközökkel való megvalósításának szándéka már a retorika feladatainak meghatározásakor érezhető: „*Rhetoricae officium est, dicere apposite ad persuasionem. Finis, persuadere dictione.*” (1,1.) Ezzel szemben Verseghy nagy hangsúllyal szögezi le, hogy a meggyőzés, a rábeszélés egyáltalán nem tekinthető a retorika mindenkorai céljának.[63] A funkciók rendszere jóval összetettebb ennél. Verseghy a hagyományos hármasszónoki célkitűzésnek megfelelően a szónoklat három fajtáját különíti el: az oktató vagy tanító (*genus didacticum, docens*), a megindító (*movens dicendi genus*) és a gyönyörködtető szónoklatot (*delectans dicendi genus*).

E három célkitűzés a retorikatörténet antik eredetű, legközelebbi toposzai közé tartozik. Mind a katolikus, mind a protestáns elméleti munkák, a klasszikus retorikai rendszerre, Ciceróra és Szent Ágostonra hivatkozva szokásszerűen ismételtetik, hogy a szónoknak három célkitűzése van: *docere, delectare, flectere*. Ám évszázadokon át teljes a bizonytalanság abban a tekintetben, hogy ez a három célkitűzés jelenti-e a célok hierarchiáját, fontossági sorrendjét is; amiként abban a tekintetben is, hogy a szónoklat különböző fajtáihoz vagy *genus*aihoz tartozó feladatok-e ezek, vagy a szónoklatot egészében illető, tehát minden szónoklatban mindig megvalósítandó követelmények. Az e kérdésekre Verseghy által adott markáns válaszhoz hasonlóan nem ismerem a retorika öt megelőző hazai történetében:[64] ő egyértelműen szónoki műfajokat különít el e célkitűzéseknek megfelelően, s így a hagyományos fogalmi hármasszónoki gondolkodásnak egy egészen más szintjén húzza elő, mint bármely elődje. Az így kialakuló, funkcionális meghatározottságú műfaji csoportok mintegy felváltják a tematikailag megalapozott korábbi műfaji csoportokat. Hiszen nyilvánvaló az affinitás a *movens dicendi genus* és a *genus deliberativum*, valamint a *delectans dicendi genus* és a *genus demonstrativum* között. Ebből a szempontból tekintve a Verseghy-féle beosztásra, a változás nem is oly nagy mértékű a tradicionális keretekhez képest: a *genus iudiciale* gyakorlatban nem alkalmazható

tanításai kiléptek a rendszerből, s helyükre a *genus didascalicum* előírásai kerültek. Fokozza a hasonlóság érzését, hogy a három, funkcionálisan meghatározott beszéd típus tárgyalását követően megállapítja Verseghegy, hogy minden beszéd e három alaptípusra vezethető vissza, de sosem tisztán az alaptípusok egyike, hanem mindig azok elegye valósul meg. A három új beszédnemre is érvényes tehát a három klasszikus eredetű beszédnem elméletének évezredes összetevője, a beszédnemek egyazon szónoklaton belüli keveredésének tana.[65] Csakhogy a sok felszíni hasonlatosság ellenére az egész rendszer gyökeresen új alapokon nyugszik: nem tematikai, hanem funkcionális megalapozottságú.

A tanító beszédéről szóló passzusok között ugyanakkor zavarba ejtőek is vannak. Mindjárt az a megállapítás, hogy a régiek – a kontextusból valószínűnek látszik, hogy az antikvitás elméletíróiról van szó – a tanító beszéd kiművelésére fordították volna a legnagyobb gondot,[66] nehezen értelmezhető. Hiszen, amint láttuk, a *genus didascalicum* a retorikai rendszernek nem antik eredetű eleme. Nincs ugyan teljesen ókori előzmény nélkül: Cicero szól egy *disputandi* genusról (*Part. or.* 67), említi Quintilianus is (3,4), Türoszi Maximosz pedig felvette rendszerébe negyedik beszédnemnek.[67] Ennek ellenére az antik rendszernek csak járulékos, laterális fontosságú része volt, elméleti kidolgozottsága messze elmaradt a három bevett beszédnemé mögött. Ugyancsak fontos, de egyebünnét már ismerős kitétele Verseghegynek, amit a tanító beszéd saját korában való közzétételi módjáról mond: az egyházi és az akadémiai beszédeken kívül igen ritkán fordul elő, de a könyvek kitöltik ezt a rendszertani hiányt,[68] vagyis a *genus docens* elsődleges megvalósulása a nyomtatott szöveg, tipikus befogadási módja az olvasás. Hasonló megállapítás a gyönyörködtető beszédéről szóló mondatokban is előfordul: a lélek felüdítését manapság gyakran nem a szónoklatok, hanem a színházak vagy az úgynevezett zeneakadémiák nyújtják.[69]

E megállapításoknál jóval fontosabb a tanító beszédek ismertetésének az a tétele, hogy e beszédek külső formája és elrendezése semmiben nem különbözik attól a módtól, amelyet a logika ír elő a filozófusok számára.[70] Az egyetlen különbség, hogy míg a filozófus csak közöl, a szónok rá is indít az igazságokra. A hallgatók tudásához vagy lelki igényéhez való alkalmazkodás azonban nem kerül ellentmondásba az igazság kimondásával. A tantételek csak egyszerűsödnek, de érvényesek maradnak; tudományosan megalapozott igazságok, amelyeknek a kifejtésére épp mód nyílt.[71] A tanító beszéd világos, tömör, szemléletes, belső meggyőződést árasztó, szillogisztikus fegyelemmel felépülő szöveg, voltaképpen szakszöveg. Mindjárt konkretizálja is ezt Verseghegy a szónoklat ideális, háromrészes felépítésének példáján: ennek szilárd alapja nem egyéb, mint a szillogizmus három összetevője.[72]

A magyarországi kiadású kora újkori retorikai kézikönyvek természetesen az enthymemák szerinti érvelés hagyományos módját tanították, a Beckher neve alatt megjelent váradi kiadvány például akképpen, hogy az argumentáció dialektikus módjának a szillogizmust nevezte, az oratori argumentáció pedig a szillogizmus részeinek (*major*, *minor*, *conclusio*) különböző sorrendben, tetszés szerinti elhagyásokkal való említése.[73] Ennek ellenére lehet ugyan olyan szónokkal is találkozni, aki teljes szillogizmussal él, de az efféle érvelés szokatlannak, ritkának nevezhető a szónoki gyakorlatban.[74]

Verseghy tételéből azonban az következne, hogy a közkeletű szónoki bizonyítékok helyett a tanító beszédben az abszolút érvényű tudományos igazságok kifejtésének szemléleti és módszertani elvei valósulnak meg. Ez a megközelítés pedig a *genus didascalicum* korábbi elméletíróihoz képest alapvető változást sejtet. Fel kell figyelniük ugyanis arra, hogy valamennyi világi szónoklattan a *genus didascalicum* tematikai alapon határozza meg: a *quaestio infinita*, a *thesis* tárgyalását értik rajta. Egyikük sem említ olyan szempontot, amely a négy beszédnemet a teljes érvényű bizonyítás és az elhithető bizonyosság szerint osztaná meg.

A teljes érvényű igazság közlésének kívánalma nem a *genus didascalicum* tárgyaló világi retorikák, hanem a prédikáció kommunikációelmélete, a homiletika történetéből ismerős. A homiletikák értelmében vett tanításnak ugyanis nem a *thesis* tárgyalása a meghatározó eleme, hanem az abszolút, kétségbevonhatatlan, teljes érvényű igazságok közlése, amelyeknek feltétlen érvénye a hívek üdvözülését is biztosítani képes. A homiletikákban emlegetett tanításon tehát az abszolút igazság közlésének retorikai helyzetét kell értenünk, nem a *thesis* tárgyalásával meghatározott *genus didascalicum* mot. A világi retorika *genus didascalicum* át a *thesis* körébe tartozó témája, míg a homiletika tanítását az abszolút igazságot kifejtő módszere határozza meg. A *thesis-hypothesis* megkülönböztetésnek a világi szónoklattanban beszédnemet meghatározó jelentősége van, az egyházi szónoklattanban azonban nem releváns. (Ebből az is következik, hogy a prédikáció a *genus didascalicum* hoz, *demonstrativum* hoz, *deliberativum* hoz stb. tartozó is lehet,[75] a prédikátor különböző beszédnemekkel élhet „*etiam in unam eademque concione. Quando enim vult docere, utitur genere didascalico: Quando consolatur aut hortatur, aut dehortatur, deliberativo: Quando arguit adversarios, versatur in genere judiciali: Quando laudat personas vel facta, genus demonstrativum usurpat.*”[76] A homiletikák értelmében vett tanítás tehát a *genus didascalicum* mellett a másik három beszédnemet is jelentheti.)

Az egyházi szónoklat az igazság kimondása iránti fokozott igényességének hagyományos gondolatát írta le Tóth Ferenc is 1802. évi homiletikájában: „Ami mellett az orátor beszél, az sokszor nem igaz; ellenben a lelki tanító prédikációja materiájának mindig igaznak kell lenni. Ő a bűnt soha nem oltalmazhatja, sem helyben nem hagyhatja”. [77] Verseghy művei közül viszont már a *Mi a poézis...* (1793) tartalmazta azt a kulcsfontosságú mondatot, amely szerint a poézissal, az igazsághoz hasonló költeményeknek „mindenképp érzékeny” előadásával szemben az ékesszólás a „mindenképp helyes és igaz” előadásnak, az igazság „pontos és helyes megfejtegetésé”-nek a területe,[78] amely „a dolgok belső lényegébe hatol be”. [79] E kitétel az egyházi szónoklat nagy fontosságú, hagyományos ismeretelméleti kritériuma Verseghy irodalomelméleti gondolkodásában nemcsak a tanító beszédnek, hanem egyáltalában az ékesszólás egészének kívánalmává válik, radikálisan megújítva a retorikai tanítások terepét.

Intellektuális-rationális szónoki eszmény és gyakorlat, ismeretelméleti háttérrel

Verseghy irodalomelméleti gondolkodásának több olyan egyedi jellemzőjét megragadtuk már, amelyek együttesen határozottan egy irányba mutatnak. Mind a *genus didascalicum* műnemének tulajdonított fontosság, mind a *docere* funkciójának e műnemben fellelt adekvát terep, mind a tanításban képviselt igazságok érvényességének szigorúbb megítélése – az intellektuális, rationális,

fogalmi természetű szónoki művészet eszményítésének elemei. Hosszú további vizsgálatokat kívánna, hogy a Verseghy ebbe az irányba indító megfontolásokat megnevezzük és azok hierarchiáját megállapítsuk. Vajon Verseghy pozícióját a retorikával szembeni kanti bíráló kivédésére szánt, az egyházi szónoklat teoretikusainál korántsem egyedi gondolatmenet[80] szekularizált továbbfejlesztéseként foghatjuk fel? Vagy olyan kommunikációelméletet lássunk benne, amely a felvilágosult racionalizmus régóta proponált tartalmi irányainak adekvát, pragmatikus-utilitarisztikus módszertanaként ragadható meg?

Verseghy szónoki gyakorlata – legalábbis ami a fennmaradt szövegek alapján arról tudható – pontosan megfelel a szerző teoretikus eszményeinek. A zirci kéziratban fennmaradt, onnét 1954-ben az OSZK-ba került összesen 27 prédikációt van módunk ma tanulmányozni. Bővebb értékelésükkel Horváth Konstantin,[81] jóval később Szauder József,[82] Fried István[83] és Bíró Ferenc[84] foglalkozott. A pálya elejéről, a nyolcvanas évek közepi pesti hitszónoki tevékenység idejéből származó hat prédikációt[85] mindannyian főként tartalmi tekintetben elemezték, a Horváth által még egyes teológiai hibákban elmarasztalt összetevőiket a gallikanizmus, a febronianizmus, a Muratori-féle reformkatolicizmus és a jozefinizmus hatásával magyarázva. Az 1804. évi két alkalmi prédikáció egyikét, a pesti régi pestistemetőben elmondott Szent Rókus-napi beszédet[86] Horváth retorikailag is igen nagyra értékelte, a másikat, a Rókus-kórház felszentelésének hatodik évfordulóján elmondott prédikációt[87] azonban kissé fáradt, érdektelen, inkább tanító, mint lelkesítő, lendületet csak a befejezésben nyerő szónoklatnak mondotta. Az 1804 után keletkezett 19 főpapi mintaprédikációról[88] pedig ismét kedvezőtlen jellemzését idézhetjük: színtelen, egyhangú, általánosságokban mozgó beszédeknek látta őket. Valóban azok: didaktikus, racionális jellegüket sem stilisztikai eszközök, sem a szórakoztatás-gyönyörködtetés irányába mozdító invenciók összetevők nem enyhítik. A prédikációirodalom történetének ismerői számára már ennyiből is világos, hogy a katolikus szónoki hagyománytól határozottan különböző szövegekről van szó. Ez alkalommal azzal járulhatok hozzá jellemzésükhöz, hogy felhívom a figyelmet egy, a beszédekben többször reflektált ismereti-erkölcsi probléma jelentőségére.

Már az első főpapi mintaprédikáció egyik tétele, hogy az ördög a bűnökre „a jó erkölcsnek színe által szokta az embert ingerelni”. [89] A 9. beszédben arról esik szó, hogy a szülőket a gyermekük iránti mértéktelen szeretet „könnyen megvakítja, olyannyira, hogy ezeknek hibáit vagy nem látják, vagy mentegetik, vagy még helyben is hagyják.” [90] A kórházi évfordulós prédikációban az ispotály rendtartása elleni esetleges panaszokat vezeti vissza az olyan betegekre, „kik csupa elmeengességéből az ártalmas dolgoknak megtagadását, keményszívűségnek, vagy a jövedelmek szűkéből támadó rövidségeket szolgálatbéli fogyatkozásoknak nézik.” [91] A szórványos érvtöredékekből a Rókus-napi szentbeszédben formálódik olyan széles panorámájú erkölcsi körkép, amely a korabeli Pest-Buda társadalmának alapvető problémáit tárja fel. Az erkölcsök megromlását az teszi még a döghalálnál is veszedelmesebb nyavalyává, hogy senki sem hajlandó azt elismerni, a lelki tanítók figyelmeztetéseit hallva a gonoszságoknak még pártfogói is támadnak. Ezek a kevélységet önmaguk törvényes szeretetének nevezik, a fősვნységet józan, előrelátó gazdálkodásnak, az irigykedést nemes versengésnek, a torkosságot mulatságnak, a részegséget elmederítésnek, a haragot szükséges védelemnek, a bujaságot nyájaskodásnak, a jóra való restséget nyugalmas életnek állítják be. [92]

Hasonló kritikával a 16-17. századi egyháziaknál is gyakran találkozhatunk: az ilyen szépítést hazudozásnak tartottak és kikeltek ellene. Már Bornemisza Péter a képmutatásról tartott prédikációjában „visszanevezte” a bűnöket: az „alamizsnás” a legtöbbször tékozlót jelent, a „takarékos” fősvényt, az „isteni buzgóságos” kegyetlent stb.[93] Debreceni S. János ismert szövege, Az keresztyén embernek ez világtul való elbucsuzásának formája (1615) Guevara nyomán szemléltette a szokásos megszépítéseket: „Elhadlak világ, [...] mert az vakmerő erősnek, [...] az gyűlölséges alkolmatlannak, [...] az tékozló nagyakarónak, [...] a csácsogó ékessen szollónak, az tudatlan kevés szavunak, a feslett erkölcsű szeretőnek, [...] a bosszúálló nemesnek neveztetik”.[94] A Szenci Molnár Albert által kiadott Consecratio templi novi című gyűjteményben Ványai Illés versben parafrázálta Szent Jeromos szövegét a hízlegést alázatosságnak, jóakaratnak nevező, a hízkeladni nem tudót irigynek vagy kevélynek mondó romlott világiakról.[95] Verécsi Ferenc szerint a bűnök megszépítő elnevezése a sátán fortélyosságának műve. A sátán mindenkibe olyan bűnt olt, amire hajlama van, és a fősvényt takarékosnak, a tékozlót barátságosnak, a kevélyt jó magaviseelőnek mondja, míg a buzgó imádkozót színes hypocritának nevezi.[96] A megszépítő ábrázolásmód elleni tiltakozás társadalmi jelentőséget a puritánus Szatmári Baka Péter fejtette ki a legbővebben. Szerinte a lelkész szavait úgy kell tekinteni, mintha Isten maga szólna általuk. „Azért-is nem vethetz hálót a’ Tanito szemekre, hogy a’ jot gonosznak, az edest keserűnek mondgya.” Sem erőszakkal, sem megcsúfolással nem kényszeríthető erre, de megvesztegetéssel sem: „szájokat ne igyekezzed bédugni valami ajándékkal”[97] A megszépítő elnevezések kirívó példái a 18. században is figyelmet keltettek. A marosvásárhelyi általános zsinatban lezajlott heves veszekedést a zsinati jegyző, „mint a’ magyar Eloquentiának Apuléussa vagy Avancinussa”, a „szeretetbeli visszavónás” szavakkal örökítette meg; kifejezéséből „tréfát csinála egy valaki, ‘s minden veszekedéseket kezdte Szeretetbeli visszavónásoknak nevezni”.[98]

Verseghy elítélő nézete azonban mélyebb filozófiai alapon nyugszik, mint prédikátor elődeinek szokásszerű dörgedelmei. Az emberi nemzetnek életkorairól szóló történetfilozófiai rendszer fedti fel a legnyilvánvalóbban e mélyebb összefüggéseket. Az emberiség ifjúkorának bárdjai voltak azok, akik „Mennyei fajzatnak hirdették büszke dalokban / a buta hérosokot”,[99] s a tévedésből, elfogultságból vagy tudatos manipulációból eredő efféle téves megítélések a fizikai és a szellemi nyomorúság változatos szenvedéseit idézték elő a történelemben. A tényszerű, józan, világos megítélés követelése nyilván olyan hermeneutikai kívánalom, amely megakadályozhatja a hasonló történéseket.[100]

Pedig a minősítéseknek ez a csúsztatása voltaképpen retorikai tudnivaló: a *genus demonstrativum* közkeletű, már Arisztotelész által ajánlott, igen gyakorlatias eljárása. „Ismerni kell azokat a tulajdonságokat is, amelyek közel esnek a létező erényekhez, mert ezek a dicséret és a feddés tekintetében mintegy azonosak azokkal, pl. az óvatos ember hideg és ravasz, az egyszerű ember tisztességes, a közönyös szelíd. És minden tulajdonságot a hozzá közel eső tulajdonságok legjobbikával kell megnevezni, pl. az indulatost és szenvedélyest őszintének, az önfejűt nagyvonalúnak és méltóságteljesnek kell mondani; s azt, aki szélsőséges, olyannak, mintha az erénynek megfelelően viselkedne: például a vakmerőt mondjuk bátornak, a meggondolatlant bőkezűnek.”[101] Ugyane retorikai eljárás lényegét Zrínyi Miklós így foglalta össze Mátyás-elmékedéseiben: „Arra tanítja a *discretio* a historicusokat, hogy a nagy fejedelmek fogyatkozásait mikor írjuk, ne írjuk mint vétkeket, hanem sicut *virtutes imperfectas*”.[102]

Ez a retorikai fogás a 19. század elején, a klasszicizáló gyászbeszéd vonatkozásában hazai egyházi szerző ajánlásai között is megjelent. Horváth János veszprémi kanonok 1816. évi kézikönyve szerint a halotti beszéd tárgya „az Isteni kijelentéssel tökéletesen egyező gondolkodása’, érzése’, cselekvése’ módja az elhunytaknak”. [103] „Akár mekkorák légyenek a’ hősnek ismétletlen fogyatkozásai, mind azokat néki [a szónoknak] is fedeznie szükséges: külömben botránkozást fog szerzeni, s’ szeretetlen árúlójává leszen a’ titkoknak. De mit ha tudva voltak? Igaz, hogy a’ czégyeres latorságoktól legjobb volna meg tagadni a’ közönséges halotti dicséretet: de [...] még a’ csekély reménységet is, mellyel idvességök eránt lehete lenni, [...] egészen eltöröllye? [...] Tanácsosabb úgy választani a’ tárgyat, hogy azok el mellőztethessenek; vagy ha meg kell érintetniek, a’ nagyobbak, finom, ‘s eszes módokkal kerültessenek meg; a’ kisebbeknek homályok pedig, helyesen választott, vidám színekkel kendessék fel.” [104] A „vidám színekkel kendessék fel” kifejezésen teljes biztonsággal érthetjük az imént Arisztotelésztől idézett tanácsokat.

Horváth János Verseyhy tisztelő jó barátja volt, homiletikai írása egy évvel Verseyhy Analyticájának vonatkozó kötete előtt jelent meg, Verseyhy könyvtárában halála után össze is írták annak egy példányát. [105] Igaz, nem tudjuk, mikor került oda: lehetséges, hogy csak 1819-ben vagy azután, az Egyházi Értekezések és Tudósítások cikkeinek ügyében való kapcsolatfelvételt követően. Verseyhy prédikációiban azonban a gyakorlatias eljárás követése helyett épp leleplezése és helytelenítése, egyáltalában a prédikátorok ismereti-teológiai felelősségének hangsúlyozása ismétlődik, egy helyütt az a vád is kimondatik, hogy a vigyázatlanul és felelőtlenül eljáró concionatorok teológiai tévelygések hintegetői lehetnek, ahogyan ez a Mária-kultusz egyes túlkapásai esetében történt. [106] Az oktató beszéd felértékelése és az igazságtartalmával szemben támasztott kemény követelmények lehetetlenné tették, hogy az igazságot átszínező pragmatikus eljárást Verseyhy felvegye esztétikai főművének ajánlásai közé. Pedig a szónoklatot tárgyaló fejezet igen hosszan foglalkozik a panegyricus és a genus demonstrativumhoz tartozó más beszédek, például a halotti beszéd invenciójának sajátosságaival. [107]

A 16-18. századi európai prédikációirodalom szakirodalma a közelmúltban, a kilencvenes években eljutott annak kimondásáig, hogy a magnitudo és a praesentia egyidejű megértésének és kifejezésének problémájával szembesülő homiletika az affektivitás hatásesszkezeinek kiterjedt ajánlásával tudta meghaladni a nyelv analitikus működését, s így lényegében episztemikus funkcióval, a kifejezés hatásossága által létrejövő megértés mással nem helyettesíthető ontológiai tétjével ruházta fel a szentbeszédet. A homiletikának ez az – egykorú retorikával szemben is egyértelmű fölényt mutató – teoretikus eredetisége és elevensége a 18. század végére szorult háttérbe a racionális diskurzus és a reflexív tudatosság kogníció-modelljével szemben. [108] Verseyhy elmélete is, gyakorlata is világosan visszaigazolja a változás bekövetkeztét. Szentbeszédei, főként katolikus elődeiével szembeállítva, semmiféle episztemikus funkcióval nem rendelkeznek, szónoki gyakorlata sokkal inkább a korábbi hazai kálvinista prédikációelmélet kartézianus rendszerével rokonítható. Ugyanakkor annak is nagyon kevés jele van az életműben, hogy – az európai fejlődéstendenciákhoz hasonló módon – a poétika mozdulna nála a korábban a homiletika által elfoglalt teoretikus és stilsztikai alapelvek felé. Ami nagyjából azt jelenti: retorikai munkásságát nem a litteratura elméletének történetében értékelhetjük, sokkal inkább a res litterariáéban.

[1] CSÁSZÁR Elemér, Verseyhy Ferencz élete és művei, Bp., MTA Irodalomtörténeti Bizottsága, 1903 (a továbbiakban: CSÁSZÁR 1903), 6-7.

[2] MÉSZÁROS István, Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között, Bp., Akadémiai, 1981, 452-454.

[3] DEME Zoltán, Verseggy könyvtára, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985 (Irodalomtörténeti Füzetek, 113) (a továbbiakban: DEME 1985), 28-29. tétel.

[4] DEME 1985, i. m., 95, 548. tétel. Mindkét munka 1709-ben Nagyszombatban jelent meg először hazai kiadásban, ezekről lásd BÁN Imre, Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században, Bp., Akadémiai, 1971 (Irodalomtörténeti Füzetek, 72) (a továbbiakban: BÁN 1971a), 60-61.

[5] DEME 1985, i. m., 226, 220. tétel.

[6] DEME 1985, i. m., 526. tétel.

[7] DEME 1985, i. m., 143. tétel. Kiadásai: Buda, 1808, 1814, 1823; 1847-ben már a tizenkettedik kiadás jelent meg.

[8] Például a *genus iudiciale* szabályainak részletes előadása végett ehhez tanácsolja az olvasót: VERSEGHY Ferenc, *Analytica institutionum linguae Hungaricae — A magyar nyelv törvényeinek elemzése*, ford. BARTHA Lászlóné, BORÓK Imre, GYŐRI Gyula, IMRE István. LUKÁCSI Hubáné, SZÁZ Kázmér, szerk. SZURMAY Ernő, I-XII, Szolnok, Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, 1972-1979 (a továbbiakban: VERSEGHY 1816-1817/1972-1979), X, 559

[9] DEME 1985, i. m., 132. tétel.

[10] CSÁSZÁR 1903, i. m., 18-20.

[11] DEME 1985, i. m., 281, 368, 499, 585, 594, 608. tétel.

[12] VERSEGHY Ferenc Kiadatlan írásai, szerk. SZURMAY Ernő, I—II, kiad. DEME Zoltán, Szolnok, Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, 1982-1983; III., kiad. FRIED István, ford. GYŐRI Gyula, IMRE István, Szolnok, Verseggy Ferenc Megyei Könyvtár, 1987 (a továbbiakban: VERSEGHY 1786-1822/1982-1987), III, 34.

[13] „A műben tökéletesen összekeveredik az esztétika, stilsztika, retorika és poétika...” MARGÓCSY István, Versegly Ferenc esztétikája, ItK, 1981, 545-560 (a továbbiakban: MARGÓCSY 1981), 556.

[14] Az arisztotelészi példa okozza, hogy „a műalkotások érzelmi hatásainak, az érzelmek ábrázolási lehetőségeinek felsorolásánál Versegly egyszerűen csak az érzelmekről beszél – műalkotásokról, művészeiről szót sem ejtve” (MARGÓCSY 1981, i. m., 558). Ennyiben a munka műfaji ötvözetében a pszichológiai értekezés elemei is megjelennek.

[15] MARGÓCSY 1981, i. m., 556.

[16] VÍGH Árpád, Retorika és történelem, Bp., Gondolat, 1981 (a továbbiakban: VÍGH 1981), 88.

[17] NAGY Endre, A magyar esztétika történetéből: Felvilágosodás és reformkor, Bp., Kossuth, 1983, 103-154.

[18] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 468-471. Ugyanitt még egy további felosztási szempontrendszer az ékesszólás három fajtáját különíti el. Az inkább leírásban, mind definícióban megragadható csoportosítás Cicero Oratorát. követi a kiművelt és filozofikus, a népszerű és érzékletes és a szofista és szertelen ékesszólás elkülönítésében.

[19] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 469. A második szekció szónoklati fejezetében is megismétli ezt: VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 559.

[20] Retorikák a reformáció korából, vál., kiad., bev., jegyz., tan., szerk. IMRE Mihály, ford. BARTA Gábor, CZÁR Csaba János. CZEGLÉDI Sándor, JÁNOS István. JÁVOR György, KÁLNÝ Beatrix. KÁPLÁR Edit, LÁZÁR István Dávid, MIKÓ Gyula, NÉMETH Béla, RESTÁS Attila, SZALAI Zsuzsanna, TÓTH Orsolya, TÓTH Szilvia, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó. 2000 (Csokonai Universitas Könyvtár: Források – Régi Kortársaink, 5), 62.

[21] Stefan FISCH. Johmm Matthäus Meyfarts Edition der „Oratoria Institutio” des Justus Lipsius, Germanisch-romanische Monatsschrift, N. F. 31(1981), 357-361.

[22] Georgius BECKHER [Michael RADAU S. J.], Orator extemporaneus, Nagyvárad, 1656 (RMK IL 866) (a továbbiakban: RADAU 1650/1656).

[23] 23 Cyprianus SOAREZ S. J., Manuductio ad eloquentiam, Nagyszombat, 1709 (RMK II, 2377).

[24] KECSKEMÉTI Gábor, *A genus iudiciale a 16-17. századi magyarországi irodalomban és irodalomelméletben*, ItK, 105(2001)/3-4, 255-284.

[25] RUSZOLY József, *Európa jogtörténete: Az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában*, Bp., Püski, 1997 (A József Attila Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének Tansegédletei, 8) (a továbbiakban: RUSZOLY 1997), 95-101.

[26] CSIZMADIA Andor, KOVÁCS Kálmán, ASZTALOS László, *Magyar állam- és jogtörténet*, szerk. CSIZMADIA Andor, Bp., Tankönyvkiadó, 1978; 19913; HAJDÚ Lajos, *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Bp., Magvető, 1985 (Nemzet és Emlékezet); KÁLLAY István, *Városi bírászkodás Magyarországon 1686-1848*, Bp., Osiris, 1996 (Jogtörténet).

[27] RUSZOLY 1997, i. m., 178.

[28] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 468-169.

[29] Morris W. CROLL, *Muret and the History of „Attic Prose”* (1924) = Morris W. CROLL, *Style, Rhetoric and Rhythm: Essays*. ed. J. Max PATRICK. Róbert O. EVANS, with John M. WALLACE. R. J. SCHOECK, Princeton N. X, Princeton University Press, 1966, 107-162; Marc FUMAROLI, *Rhetoric, Politics, and Society: From Italian Ciceronianism to French Classicism = Renaissance Eloquence: Studies in the Theory and Practice of Renaissance Rhetoric*, ed. James Jerome MURPHY, Berkeley etc, University of California Press, 1983 (a továbbiakban: MURPHY 1983a), 253-273.

[30] VÍGH 1981, i. m., 56-57; TÓTH Sándor, *A latin humanitás poétikája: A studia humanitatis iskolás poétikájának elméleti kérdései a magyar irodalmi nyelvújítás korszakáig, I, Institutiones generales artis poeticae (A költői mesterség általános törvényszerűségei)*. Szeged, Gradus ad Pamassum Könyvkiadó. 1998 (a továbbiakban: TÓTH S. 1998), 40. A kommunikációs mezők érezhető kibővülése a reformkorhoz kapcsolható, vö. VÍGH 1981, i. m., 72; TÓTH S. 1998. i. m., 77.

[31] TÓTH S. 1998. i. m., 76.

[32] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 559.

[33] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979. i. m., X, 469-470.

[34] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979. i. m., X, 559.

[35] MARGÓCSY 1981, i. m., 557.

[36] MARGÓCSY 1981, i. m., 559.

[37] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 559.

[38] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X. 470-471.

[39] C. Julius Victor, *Ars rhetoricájának függelékéről* lásd James Jerome MURPHY, *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Berkeley etc., University of California Press, 1974, 195-196.

[40] A kommentált Cicero-fordítás kiadásai; Párizs, 1737, 1751, 1768, 1805. Versegly könyvtárjegyzékein nincs nyoma.

[41] Cicero *De inventionéjének terminológiájában* a *quaestiones—causae* ellentétpár van meg, s a retorika részének ekkor meg csak az utóbbit tekinti (1,6). A *Topica* az előbbit *propositium*nak nevezi, s már részletesen tárgyalja (21).

[42] Quintilianus III.5.9.

[43] A *De inv.*-ben Cicero még óvott ettől (1.6), de később már maga is ezt tanácsolta: *Or.* 14; *De or.* III,30; *Topica* 21; vö. Quintilianus III,5.12-15. Azt is elismerte Cicero, hogy a *thesis* körében értékes szónoki gyakorlatokat lehet folytatni. *Tusc.* I.4.7; II,3.9; az utóbbiról lásd Marc van der POEL, *The Latin Declamatio in Renaissance Humanism. The Sixteenth Century Journal.* 20(1989). 471-478.

[44] BUZINKAI Mihály, *Institutiones oratoriae*. Sárospatak. 1659 (RMK II, 937); Lőcse. 1690. 1702 (a továbbiakban: BUZINKAI 1659).

[45] RADAU 1650-1656. i. m.

[46] Cyprianus SOAREZ S. J., *Praecepta rhetorices pro gymnasiis* S. J.. Nagyszombat, 1670: Lőcse. 1675 (RMK II. 1362).

[47] Ludovicus CARBO, *Tabulae rhetoricae Cypriani Soarii. sive Totius artis rhetoricae absolutissimum compendium*. Lőcse. 1675 (RMK II. 1363).

[48] Georghis WORPITZ S. J., *Manuale rhetorum, seu Quaestiones in rhetoricam R. P. Cypriani Soarii: Quantum resolutione, obscura discutiuntur. ad pleniorē eloquentiae candidatorum intelligentiam*. Nagyszombat. 1709 (RMK II, 2390).

[49] Christophorus SCHLEUPNER, *Tractatus de quadruplici methodo concionandi, rationem diversimode formatarum concionum ... exponens*, Leipzig, 1608, 29-94. A későbbi wittenbergi szuperintendens szerint különben az exordium is megvalósítható „thesis ad hypothesis transferendo”, aminek módozatait is részletezi.

[50] A negyedik beszédnem az *Institutiones rhetoricae* 1525. évi kiadásában szerepel először „Hoc tempore vel maximam usum in ecclesiis habeat, ubi non tantum suasoriae conciones habendae sunt, sed multo saepius homines dialectorum more, de dogmatibus religionis docendi sunt is ea perfecte cognoscere possint” Janis KRESLINS, *Dominus narrabit in scriptura populorum: A Study of Earh Seventeenth-Century Lutheran Teaching on Preaching and the Lettische lang-gewünschte Postill of Georghis Mancekus*, Wiesbaden. Harrassowitz, 1992 (*Wolfen-bütteler Forschungen*, 54) (a továbbiakban: KRÉSLINS 1992), 51. Melanchthon e retorikai műve első kiadásának évéként a szakirodalom 1521-et tartja számon, az újabb bibliográfiai összegzés azonban egy kiadást – kérdőjellel – már 1519-re datál: Ralph KEEN, *A Checklist of Melanchthon Imprints through 1560*, St. Louis. Center for Reformation Research, 1988 (*Sixteenth Century Bibliography*, 27) (a továbbiakban: KEEN 1988). Egyébként a műnek 24 kiadását tartja számon, az utolsó 1533-ból való. Az új genust az *Elementa rhetorices* megfogalmazása tette szélesebb körben ismertté: „Vulgo tria numerant genera causarum. Demonstrativum, quo continetur laus et vituperatio. Deliberativum, quod versatur in suadendo et dissuadendo. Iudiciale. quod tractat controversias forenses. Ego addendum censeo [...] genus...” (MELANCHTHON, *Elementorum rhetorices libri duo*, CR XIII, 421.) Lásd erről BALÁZS János, *Sylvester János és kora*, Bp., Tankönyvkiadó, 1958, 126; BALÁZS János, *Történeti bevezető = Stilisztikai tanulmányok*, Bp., Gondolat. 1961, 7-61, 19. Melanchthon e műve a szerző életében legalább 36 alkalommal jelent meg, s első kiadásának szokásos 1531-es évét ismét az újabb bibliográfiai vizsgálat (KEEN 1988, i. m.) alapján 1529-re módosíthatjuk. Magyarországon főként Lucas Lossius kiadásában használták – TÓTH Béla, *Ramus hatása Debrecenben*, KvKt. 12(1979), 85-107 (a továbbiakban: TÓTH B. 1979), 104, 38. j. -; erről: Dilwyn KNOX, *Order, Reason and Oratory: Rhetoric in Protestant Latin Schools = Renaissance Rhetoric*, ed. Peter MACK, Basingstoke etc, Macmillan etc, 1994 (*Warwick Studies in the European Humanities*), 63-80. Melanchthon retorikai munkásságáról lásd még BORZSÁK István. *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*, ItK, 1965. 433-146; BARTÓK István, *Régi és új elemek a reformáció prédikációelméletében = Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*, szerk. BITSKEY István, GOMBA Szabolcsné, VARGA Pál, Debrecen. KLTE. 1978, 20-26; Joachim KNAPE, *Philipp Melanchthons „Rhetorik”*, Tübingen. Niemeyer. 1993 (*Rhetorik-Forschungen*, 6); Olaf BERWALD, *Philipp Melanchthons Sicht der Rhetorik*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1994 (*Gratia*, 25).

[51] John W. O'MALLEY, *Content and Rhetorical Forms in Sixteenth-Century Treatises on Preaching* = MURPHY 1983a, i. m., 238-252; reprintje: John W. O'MALLEY, *Religious Culture in the Sixteenth Century Preaching, Rhetoric, Spirituality, and Reform*. Aldershot Variorum Reprints. 1993 (Collected Studies, 404) (a továbbiakban: O'MALLEY 1993), III. sz., 241.

[52] Helmut SCHANZE. *Problems and Trends in the History of German Rhetoric to 1500* = MURPHY 1983a, i. m., 105-125. „Nemo potest rite docere, nisi dialecticae peritus sit” – idézi KRESLINS 1992. i. m., 51-64.

[53] Lásd bővebben KECSKEMÉTI Gábor. *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Bp.. Universitas Könyvkiadó, 1998 (*História Litteraria*, 5) (a továbbiakban: KECSKEMÉTI 1998), 70-72.

[54] Gerardus Johannes VOSSIUS, *Rhetorice contracta: In usum scholarum Transilvanicarum*, [átdolgozta DALNOKI BENKŐ Márton.] Kolozsvár, 1696 (RMK II, 1832); 1729. Szakirodalom a kötetről: BÁN 1971a, i. m., 46-50; BARTÓK István, XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikátörténeti tanulságai, ItK. 1991, 1-24. 12-13. A névtelenül megjelent tankönyv szerzőségére először Tarnai Andor utalt: TARNAI Andor, *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása*. ItK. 1971, 35-77, 41; vö. HAVAS László, *A római irodalmi örökség a régi magyar prózafordításokban*. KvKt 14(1985), 5-32. 26; TARNAI Andor, G. J. Vossius retorikájának kolozsvári kiadásai = Tótfalusi Kis Miklós: *Előadások*, szerk. GOMBA Szabolcsné, HAIMAN György, Debrecen. KLTE Könyvtára. 1985. 151-157: ua. MKsz. 1986, 302-305. Lásd meg Dalnoki Benkő főművének, *Florus-fordításának kritikai kiadását: Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor. kiad., jegyz. BARTÓK István, BORZSÁK István, ERDÉLYI Lujza, KECSKEMÉTI Gábor, előszó HAVAS László, utószó KECSKEMÉTI Gábor. Bp., Balassi Kiadó. 1993 (RMPE. 10). A negyedik beszédnem egyébként nemcsak a közvetlen forrásul szolgáló rövidebb Vossius-tankönyvváltozatban, hanem a kiegészítések forrásául használt bővebb Vossius-kézilyben (Gerhard Johannes VOSSIUS, *Commentariorum rhetoricorum, sive oratoriarum instilutionum libri sex: Ita tertiá hac editione castigati. atque aucti, ut novum opus videri possint*. Leiden. 1630; hasonmás kiadása: Kronberg, Scriptor Verlag, 1974) sincs meg; ott a holland szerző kitér ugyan a háromnál több genust feltételezők cáfolatára, de csak olyanokat említ akik egyes műfajok (*descriptio, narratio, gratulatio, lamentatio* stb.) beszédnemmé emelésével próbálkoztak, a *didascalicum* viszont egyáltalán nem kerül szóba. A magyar kompendium tartalmi arányai – főként a teljesebb Vossius-kidolgozáshoz képest – amúgy is az *elocutio* javára tolnak el: 60 caputjából 51 foglalkozik ezzel, míg Vossius kézilyvének nagyjából a fele. – Meg kell még jegyezni, hogy a váradi puritánusok által Georgius Beckher neve alatt megjelentetett retorikában (RADAU 1650 1656. i. m.) sincs meg a *genus didascalicum* – BARTÓK István, *Buzinkai Mihály retorikai munkássága*, ItK. 1992. 203-220 (a továbbiakban: BARTÓK 1992a). 214 –, ez azonban jezsuita eredetű szerkesztmény.

[55] PÉCSELI KIRÁLY Imre, *Isagoges rheloricæ libri duo*, Oppenheim, 1612: [1612-1639]: Nürnberg. 1639 (RMK III, 1551) (a továbbiakban: PÉCSELI KIRÁLY 1612/1639).

[56] Ludovicus Philippus PISCATOR, Rudimenta oratoriae. Gyulafehérvár, 1639, 1645; Nagyvárad 1649 (RMK II, 718 = RMNy 2301); Debrecen, é. n. [1662-1675], 1703.

[57] BUZINKAI 1659, i. m. A genusok arányáról és szerkezeti elrendezéséről Buzinkainál lásd BARTÓK 1992a, i. m., 214.

[58] Conradus DIETERICUS, Epitomes praeceptorum rheloricæ — Epitomes praeceptorum oratoriae, Nagyszében, 1648 (RMK II, 695 = RMNy 2242); Kassa, 1659; Nagyszében, 1671.

[59] Andreas GRAFF, Lex mini ars: Studium eloquentiæ absolutum, Lőcse, 1643 (RMK II, 623 = RMNy 2007).

[60] Bővebben lásd KECSKEMÉTI 1998, i. m., 106-113.

[61] TÓTH S. 1998, i. m. .Sl.

[62] BITSKEY István, Humanista erudíció és barokk világkép: Pázmány Péter prédikációi. Bp.. Akadémiai. 1979 (Humanizmus és Reformáció. 8). 38, 39.

[63] Ennek filozófiai háttéréhez lásd A baktai paraszt zárlatát: VERSEGHY Ferenc, FÖLDI János, FAZEKAS Mihály Válogatott művei, V. F. és F. J. műveit vál., kiad. VARGHA Balázs, jegyz. V. GIMES Ágnes, F. M. műveit Vál., kiad., jegyz. JULOW Viktor, Bp., Szépirodalmi, 1989 (Magyar Remekírók) (a továbbiakban: VERSEGHY 1989), 75.

[64] Jellemző, hogy a jezsuita Gyalogi János által szövegezett, 1750-ben kinyomtatott De eloquentia sacrában az egyházi szónok tennivalóinak didaktikus áttekintéséhez ugyanez a három célkitűzés szolgál rendszerezési szempontként, a klasszikus antik beszédnemek rendszere azonban érintetlen marad; lásd KNAPP Éva, Ismeretlen irodalom- és nyelvelméleti munkák a 18. század első feléből (Csete István és Gyalogi János). ItK. 2002, 261-294.

[65] Pécseli Király megfogalmazásában: „Oratio si offeratur tractanda sive resolvenda, diligenter praecognoscatur initió, an ea sit mixta, id est an pertineat ad plura causarum genera, vei saltem ad unum ex iis. Fit enim interdum, ut plura causarum genera in una eademque oratione misceantur”. Példaként Cicero számos szónoklatát említi: „vix ulla Ciceronis atque aliorum sit oratio, in qua non tria iam praenominata causarum genera saltem aliqua ex parte mixlim deprehendantur”. Pécseli azonban nyomban hozzáfűzi: „semper tamen aliquod est primarium genus, quod praecipue et maxime spectatur.” (PÉCSELI KIRÁLY 1612/1639. i. m.)

[66] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979. i. m., X, 546.

[67] John W. O'MALLEY. Erasmus and the History of Sacred Rhetoric: The Ecclesiastical of 1535. Erasmus of Rotterdam Society Yearbook, 5(1985). 1-29; reprintje: O'MALLEY 1993. i. m., VII. sz.

[68] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X. 550.

[69] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979. i. m., X. 559.

[70] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979. i. m., X. 552.

[71] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979. i. m., X. 547-550.

[72] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 552-553.

[73] RADAU 1650/1656, i. m.

[74] Sőt, a szillogizmus mint logikai eljárás is mind több kritika tárgyává vált a kora újkori gondolkodás történetében; szerepét már Ramus is csökkentette logikájában (TÓTH B. 1979, i. m., 86). Egy, a Versegly gondolatmenetének megfelelő értelmű nyilatkozat idézhető azonban Descartes-tól, aki szerint a szillogizmus „egészen fölösleges azoknak, kik az igazságot akarják földeríteni, hogy legföljebb néha arra való, hogy már ismeretes dolgokat másoknak jobban kifejtsünk, hogy tehát nem a filozófiába, hanem a retorikába való.” (René DESCARTES, Értekezés a módszerről (1637). ford., bev., jegyz. ALEXANDER Bernát, Bp., Kossuth Könyvkiadó-Tekintet Alapítvány, 1991, 97.)

[75] Abraham SCULTETUS. Axiomata concionandi practica [Heidelberg, é. n.], edita studio et opera M. Christiani KYFERTT Goldbergensis Silesii. Nagyvárad, 1650 (RMK I. 840 = RMNy 2354; leírva RMK II. 743. sz. alatt is) (a továbbiakban: SCULTETUS 1610/1650), 1-38.

[76] Guilielmus BUCANUS, Ecclesiastes, seu De methodo concionandi tractatus duo [Bem, 1604] = SCULTETUS 1610/1650, i.m., 39-106 (leírva RMK II, 744. sz. alatt is). Az idézet logikája lényegében Szent Ágoston De doctrina christianáján vezethető vissza, amelynek IV. könyve több alkalommal ugyanígy hangsúlyozza a különféle érvelési és kifejezési módok váltogatásának (pl. IV.4.6; 19,38), a hallgatóság egyszerre értelmes, szíves és engedelmes figyelme biztosításának (IV.26,56-58) szükségességét.

[77] VÍGH 1981, i. m., 70.

[78] VERSEGI [VERSEGHY] Ferenc. Válogatott versek, szerk., jegyz. VARGHA Balázs, Bp.. Magvető. 1956, 241. Értelmezéséhez: MARGÓCSY 1981. i. m., 552: VÍGH 1981. i. m., 86.

[79] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X. 464.

[80] VÍGH 1981, i. m., 69-71.

[81] HORVÁTH Konstantin, Verseggy Ferenc prédikációi, ItK. 1928; 95-100.

[82] SZAUDER József. Verseggy pályakezdése (1953-1954) = SZAUDER József, A romantika útján: Tanulmányok, Bp.. Szépirodalmi, 1961, 50-89.

[83] FRIED István, Megjegyzések Verseggy Ferenc kiadatlan írásai I. kötetéhez, It, 1984, 756-765.

[84] BÍRÓ Ferenc, A felvilágosodás korának magyar irodalma, Bp., Balassi Kiadó, 1994; 1998, 320.

[85] Szövegkiadásuk: VERSEGHY 1786-1822/1982-1987. i. m., I, 41-120.

[86] Szövegkiadása: VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., II, 231-235.

[87] Szövegkiadása: VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., II, 224-230.

[88] Szövegkiadásuk: VERSEGHY 1786-1822/1982-1987. i. m., II, 145-223.

[89] VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., II. 147.

[90] VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., II. 180

[91] VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., II. 228.

[92] VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., II. 233

[93] BORZSÁK István, Az antikvitás XVI. századi képe (Bornemisza-tanulmányok), Bp., Akadémiai. 1960. 232.

[94] Idézi LUKÁCSY Sándor, Magyar haláltáncok. ItK. 1991. 111-137. ua. = LUKÁCSY Sándor, Isten gyertyácskái. Pécs, Jelenkor, 1994 (Élő Irodalom). 319-356. 118.

[95] JANKOVICS József, Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben = Magyar reneszánsz udvari kultúra, szerk., előszó R. VÁRKONYI Ágnes, Bp., Gondolat, 1987, 86-103, 96-97.

[96] RMK I, 916.

[97] RMK I, 1045.

[98] HERMÁNYI DIENES József Szépprózai munkái, kiad., bev., jegyz. S. SÁRD1 Margit Bp., Akadémiai-Balassi Kiadó. 1992 (RMPE, 9), 405.

[99] VERSEGHY 1989. i. m., 69.

[100] Vö. a Rikóti Mátyás pórjának szavaival: „többre böcsülöm én a tar valóságot, / mint a felségesen kongó hazugságot / melly megrontja bennünk a bölcs józanságot.” VERSEGHY 1989. i. m., 132.

[101] Arisztotelész 1367a-b; .ARISZTOTELESZ, Rétorika, ford., jegyz., utószó ADAMIK Tamás. Bp., Gondolat, 1982. 49. Quintilianus retorikája megismételte .Arisztotelész szavait: III,7,25. Noha mindkét retorika megállapításait intenzíven kiaknázták a 16-17. század retorikaelméleti írói, a latin nyelv- és irodalomhasználati rendszerrel ismerkedő diákok a népszerű iskolai auktorok szövegében is olvashattak ugyanerről. Plutarkhosz Szolón-életrajzában például ez áll: „Egyes írók rámutatnak az athéniaknak arra a szokására, hogy a kellemetlen dolgoknak kellemesen és emberségesen hangzó nevet adnak: ezért nevezik a rossz hírű nőket barátnőiknek, az adókat hozzájárulásnak, [...] a börtönt bentlakásnak.” Plut. Szolón 15; PLUTARKHOSZ, Párhuzamot életrajzok, ford. MÁTHÉ Elek, Bp., Magyar Helikon, 1978. I-II (Bibliotheca Classica), I, 184.

[102] ZRÍNYI Miklós Prózai művei, kiad. KOVÁCS Sándor Iván, Bp.. Zrínyi, 1985 (Zrínyi-Könyvtár. 1), 184. A vétkek fogyatékos erényekként való beállításáról szóló gondolat közvetlen forrása Klaniczay Tibor monográfiája szerint Pierre Matthieunek. IV. Henrik történetírójának XI. Lajosról írott munkája, amelyet Zrínyi olaszul olvasott (KLANICZAY Tibor, Zrínyi Miklós, Bp., Akadémiai, 1954; 1964, 557). Bene Sándor nemrég – BENE Sándor, Egy kultusz születése: A Zrínyiek 17. század második felének közvéleményében, I. Égi és földi dicsőség (A közvélemény és manipuláció toposzainak fejlődésvázlata a 17. század első feléig), kandidátusi értekezés kézírata, Bp.. 1996 – Vittorio Siri Mercurio-előszavát vette gyanúba a Zrínyi-hely forrásaként Siri szerint: ha a fejedelem valamely nem teljesen tökéletes dolgot cselekedett, nem kívánatos, hogy azt nagy szorgalommal megszépítsük, hanem inkább az erény tökéletlenségének, mint rosszindulatból eredő hibának kell ítélnünk.

[103] HORVÁTH János. Az ékesszólás a' koporsóknál, Veszprém. 1816 (a továbbiakban: HORVÁTH J. 1816). 6.

[104] HORVÁTH J. 1816, i.m., 9-10.105

[105] DEME 1985, i. m., 132. tétel.

[106] VERSEGHY 1786-1822/1982-1987, i. m., I. 115.

[107] VERSEGHY 1816-1817/1972-1979, i. m., X, 559-563.

[108] Debora Kuller SHUGER, Sacred Rhetoric in the Renaissance = Renaissance-Rhetoric – Renaissance Rhetoric, Hreg. Heinnch Franz PLETT, Berlin etc., de Gruyter, 1993, 121-142.

{fel}

Mentve: 2023.10.13

<http://vfek.vfmk.hu/00000065/005.html>